

*Кравченко Н. С.,**ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

РОЛЬ ПОТЕРПІЛОГО (ЙОГО ПРЕДСТАВНИКА) У ДОКАЗУВАННІ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Стаття присвячена розгляду та вирішенню проблемних питань, які стосуються правового статусу та функцій особи потерпілого (його представника) у доказуванні цивільного позову у кримінальному провадженні.

Ключові слова: потерпілий, цивільний позивач, доказування, цивільний позов, відшкодування (компенсація) шкоди, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство України.

Постановка проблеми. На сучасному етапі в Україні розвиток правової науки, як і законодавчої діяльності, залишає бажати кращого. Кримінальне процесуальне право не є винятком. Незважаючи на те, що 13 квітня 2012 р. було прийнято новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України [1], у ньому є ряд положень, які потребують теоретичних і практичних напрацювань.

Одним з актуальних питань кримінального процесуального права є проблема визначення процесуального статусу такого учасника кримінального провадження, як потерпілий, його процесуальної функції та ролі в доказуванні цивільного позову.

Не тільки неухильне дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди має гарантувати кримінальне процесуальне законодавство, а також і його активність під час досудового розслідування, судового провадження щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню. На ефективне поновлення прав осіб, постраждалих від кримінальних правопорушень, орієнтують і міжнародні документи. Це зумовлює необхідність реформування національного законодавства з метою приведення його у відповідність із світовими стандартами в галузі прав людини, що має відбуватися з урахуванням загальних тенденцій до розширення сфери застосування засад змагальності й диспозитивності, підвищення процесуальної активності сторін кримінального провадження.

Особа потерпілого у кримінальному процесі завжди викликала значну зацікавленість багатьох науковців радянських часів та сучасності. Саме такі вчені, як М.І. Гошовський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, І.І. Потеружа, Л.І. Шаповалова зробили вагомий внесок у теорію вчення про потерпілого. Проблема вдосконалення процесуального статусу потерпілої від злочину особи неодноразово була предметом дослідження наукових праць видатних учених і практиків дореволюційного періоду: С.В. Вікторського, М.В. Духовського, А.Ф. Коні, П.І. Люблінського, Н.Н. Полянського, А.К. Резона, Н.Н. Розіна, В.К. Случевського, Н.С. Таганцева, Д.Г. Тальберга, Л.Я. Таубера, І.Я. Фойницького та інші. Розробкою питань, пов'язаних з особливостями правового положення потерпілого в кримінальному провадженні, у тому числі в процесі здійснення доказової діяльності, займалися такі відомі радянські, вітчизняні

й зарубіжні правознавці, як С.А. Альперт, В.П. Божьєв, Б.Л. Вашук, Л.В. Головкин, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, К.Ф. Гуценко, С.В. Давиденко, С.І. Катяло, Л.Д. Кокорев, В.О. Коновалова, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Д.О. Пилипенко, В.М. Савицький, М.В. Сенаторов, Е.Л. Сидоренко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, С.А. Шейфер, В.П. Шибіко, М.С. Шумило, В.С. Юрченко та інші.

Проте зі зміною процесуального законодавства знов набуває актуальності питання про статус потерпілого у кримінальному провадженні.

Метою цієї статті є формування певних правових позицій щодо вдосконалення як процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні, так і його функцій щодо доказування цивільного позову в результаті аналізу новел чинного процесуального законодавства України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Потерпілим, за ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Таким чином, потерпілим може бути визнано фізичну особу, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди; юридичну особу, якій завдано майнової шкоди. КПК не передбачає, що юридичну особу може бути визнано потерпілою при нанесенні їй моральної шкоди [2, с. 177].

Потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Потерпілий, який висунув цивільний позов про відшкодування завданої злочинною шкоди, визнається також і цивільним позивачем.

Цивільний позов порівняно з іншими непозовними формами відшкодування шкоди, як слушно зазначається в юридичній літературі, має певні переваги, оскільки його розгляд і вирішення в кримінальному процесі здійснюється при активній участі зацікавлених сторін, що, у свою чергу, сприяє глибшому дослідженню всіх обставин кримінального провадження, які стосуються виду й розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням і правильному вирішенню питання про її відшкодування.

Тому саме цивільному позову законодавець відводить головну роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, і, на відміну від інших форм, детально регламентує діяльність, пов'язану з висуванням, забезпеченням і вирішенням цивільного позову в кримінальному судочинстві.

Закон наділяє правом безпосередньої активної участі в доказуванні потерпілих, цивільних позивачів, відповідачів та їх представників.

Потерпілого (його представника) можна розглядати як суб'єкта доказування, що має протилежний підозрюваному процесуальний інтерес у кримінальному провадженні. Разом з тим, права, якими він наділений забезпечують обвинувальний характер його діяльності, але він може обрати й інший її напрям. У практиці інколи зустрічаються випадки, коли потерпілий сприяє з'ясуванню обставин, що свідчать на користь підозрюваного.

У своїй роботі Д.О. Пилипенко зазначив, що аналіз нового кримінального процесуального закону свідчить, що в змісті цього нормативного документа недостатньо врегульоване правове положення для визначення потерпілого як повноцінного суб'єкта реалізації функції обвинувачення. З одного боку, законодавець наділяє потерпілого статусом обвинувача (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК; п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК), а з іншого – уособлює реалізацію функції обвинувачення виключно із посадовими особами, представниками публічної форми обвинувачення (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК; § 2 глави 3 КПК). Реалізація функції обвинувачення в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення також здійснюється представниками держави в особі слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 477 КПК). При цьому процесуальний статус потерпілого в кримінальних провадженнях приватного обвинувачення є аналогічним до кримінальних проваджень із публічною формою обвинувачення [3, с. 1].

Заподіяна кримінальним правопорушенням шкода потерпілому тягне за законом визнання його цивільним позивачем. Це породжує для нього право вимагати від винуватого або осіб, які несуть за нього майнову відповідальність, усунення шкоди шляхом відшкодування. Правовим засобом захисту майнових інтересів потерпілого є заява у кримінальному провадженні цивільного позову й участь в його доказуванні, а також прийняття органом досудового розслідування заходів щодо забезпечення цивільного позову.

Потерпілий від кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння осіб (у провадженнях про застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх чи медичного характеру стосовно неосудних чи обмежено осудних) має право висунути цивільний позов у той же суд, який розглядає кримінальне провадження про вчинення правопорушення чи суспільно небезпечне діяння. Такий цивільний позов буде розглядатися й вирішуватися під час кримінального провадження й залежно від його результатів. При цьому слід зазначити, що КПК 1960 року не передбачав можливості висунення цивільного позову у кримінальних справах про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, а лише у справах про злочини. КПК України 2012 р. розширив межі реалізації цього способу захисту порушених майнових та особистих прав і законних інтересів потерпілих у кримінальному провадженні.

Потерпілий не може нести правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язку доказування, що є можливим відносно публічних суб'єктів даного процесуального обов'язку. Таким чином, потерпілий добровільно покладає на себе обов'язок доказування та надалі виконує його чи відмовляється від його виконання [4, с. 177].

Процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні дещо змінив КПК 2012 р. Якщо раніше потерпілий належав у будь-якому випадку до сторони обвинувачення і користувався в судовому розгляді правами сторони обвинувачення, то за новим КПК України потерпілий – це окремих учасник кримінального провадження, який стає

стороною обвинувачення лише в окремих випадках, передбачених КПК (у разі зміни прокурором обвинувачення на менш тяжке або відмови прокурора від підтримання обвинувачення).

Проаналізувавши норми КПК України 2012 р., можна дійти висновку, що постраждала особа від кримінального правопорушення може й не набути статусу потерпілого, якщо вона цього не забажає. У такому разі її можна залучити до провадження лише як свідка. Отже, на відміну від КПК України 1960 р., КПК України 2012 р. вимагає волевиявлення особи для набуття статусу потерпілого, оскільки права та обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. У разі відсутності такого волевиявлення слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою (ст. 55 КПК України). Зауважимо, що такі новели не завжди будуть сприяти захисту прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки про них (законні інтереси) взагалі будуть забувати особи, які ведуть провадження. На нашу думку, необхідно надати слідчому, прокурору, суду право визнавати особу потерпілою у будь-якому випадку, якщо їй кримінальним правопорушенням завдано шкоду, незалежно від її згоди.

Активність потерпілого під час досудового слідства залежить, насамперед, від розуміння суті наданих йому законом прав. Тому в разі потреби слід у доступній формі роз'яснити громадянину (з урахування його загальноосвітнього й культурного рівня, а також віку) значення таких термінів, як цивільний позов, клопотання, відвід, докази тощо. На практиці нерідко роз'яснення прав проводиться формально без необхідних пояснень і зводиться до одержання підпису потерпілого про вручення йому пам'ятки про права й обов'язки.

На необхідність надання юридичній особі статусу потерпілого не раз звертали увагу такі вітчизняні процесуалісти, як М.І. Гошовський та Л.І. Шаповалова [5, с. 7; 6, с. 8].

Правами цивільного позивача наділяються також юридичні особи, які зазнали матеріальної шкоди внаслідок кримінального правопорушення.

Обмеження меж участі в доказуванні тільки питаннями, пов'язаними з цивільним позовом, практично розповсюджується лише на підприємства, установи, організації, що виступають у кримінальному провадженні як цивільні позивачі. Визнання цивільним позивачем фізичної особи не позбавляє цю особу прав потерпілого. Тому цивільний позивач (фізична особа), беручи участь у доказуванні, має право не тільки досліджувати факти, що відносяться до події кримінального правопорушення, подавати докази, які визначають розмір майнової шкоди, а й доказувати суспільну небезпечність обвинуваченого.

КПК України містить позитивну гарантію від безпідставного набуття особами статусу потерпілих. Так, за наявності очевидних і достатніх підстав уважати, що заява (повідомлення) про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (фізичній особі) або майнової шкоди (юридичній особі), слідчий чи прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

У юридичній літературі висловлена думка про відмінні обставини загального предмета доказування в криміналь-

ному провадженні від обставин щодо предмета доказування цивільного позову [7, с. 1]. Під останнім Б.Л. Вашук розуміє систему обставин, що має правове значення для вирішення заявлених цивільно-правових вимог та підлягає обов'язковому доведенню в даному кримінальному провадженні [7, с. 5].

Погоджуємось з думкою В.Т. Нора, який до структурних елементів предмета доказування щодо цивільного позову включає такі факти:

а) наявність матеріально-правової підстави цивільного позову (злочинного діяння, завданої шкоди, причинного зв'язку між ними);

б) характер і розмір заподіяної шкоди;

в) розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню за цивільним позовом;

г) наявність вини особи, яка зазнала шкоди, у її виникненні або збільшенні, її форма і ступінь;

д) несення цивільної відповідальності за дії безпосереднього заподіювача шкоди іншими особами і якими конкретно;

е) майнове положення цивільного відповідача (громадянина) за заявленим цивільним позовом [8, с. 85, 88].

Відзначимо, що деякі вчені покладають обов'язок по доведенню цивільного позову також і на потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників, які зобов'язані надати наявні в них докази в обґрунтування цивільного позову [9, с. 56; 10, с. 102–103; 5 с. 118].

Отже, потерпілий, цивільний позивач та їхні представники, не в праві ухилитися від доказування фактів, що становлять підставу цивільного позову і підтверджують розмір заподіяної шкоди [11, с. 98].

Такі вчені, як С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий і Р.Д. Рахунов наголошують на тому, що потерпілий або цивільний позивач, підтримуючи заявлений ним позов, зобов'язаний доказати факт такого: а) вчинення злочину; б) заподіяння йому злочинними діяннями обвинуваченого, які є предметом судового розгляду, майнової шкоди. При цьому діяльність цивільного позивача щодо доведення винності особи окреслена межами, необхідними для обґрунтування висунутого позову [12, с. 53; 13, с. 257; 14, с. 110].

Інші науковці, навпаки, вважають, що на потерпілого, цивільного позивача (їх представників) у кримінальному провадженні не покладено обов'язок доказування наявності елементів предмета доказування за цивільним позовом і за жодних умов не може бути перекладений на іншого учасника з огляду на публічність кримінального провадження [5, с. 89–91, 130; 8, с. 89, 91; 15, с. 516–517]. Інакше кажучи, доведення підстав і розміру позову – це право потерпілого, цивільного позивача, їхніх представників і водночас прямий публічно-правовий обов'язок компетентних державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження [16, с. 24; 15, с. 516].

Зазначимо, що на нашу думку, саме тягар доказування своїх позовних вимог лежить на цивільному позивачеві, але ніяк не обов'язок його доказування, з огляду на те, що будь-які санкції за невиконання вказаним учасником такого обов'язку законом не передбачені.

Висновки. Підводячи підсумок розгляду проблеми, вважаємо, що виходячи з того, що потерпілий на власний розсуд визначає, завдано йому шкоди чи ні, повноваження суб'єктів кримінального провадження щодо доказування виду й розмі-

ру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можна розподілити таким:

а) юридичний обов'язок доказування позовних вимог потерпілої особи – в усіх випадках покладається на слідчого та прокурора; на потерпілого (його представника) – у кримінальному провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення;

б) фактичний тягар доказування характеру й розміру заподіяної безпосередньо кримінальним правопорушенням шкоди – несе потерпілий, цивільний позивач та їхні представники в усіх інших видах кримінального провадження.

Пріоритетним напрямом сучасної державної політики України в галузі прав людини і громадянина має стати створення дієвих механізмів і належних правових процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою своїх процесуальних прав та законних інтересів.

Якісна правова регламентація новел у кримінальному процесуальному законодавстві України сприятиме забезпеченню процесуальної рівноправності сторін, урівноваженню їх потенційних можливостей, а також ефективності кримінальної процесуальної діяльності в цілому.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
3. Пилипенко Д.О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.О. Пилипенко ; МВС України ; Донецький юрид. ін-т. – Донецьк, 2014 р. – 18 с.
4. Рибалко О. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальних справах приватного обвинувачення / О. Рибалко // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12 (168). – С. 176–179.
5. Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський, О.П. Кучинська. – К. : Юрінком, 1998. – 192 с.
6. Шаповалова Л.І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л.І. Шаповалова. – К., 2001. – 18 с.
7. Вашук Б.Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.Л. Вашук. – К., 2007. – 20 с.
8. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В.Т. Нор. – К. : Головное изд-во издат. объединения «Вища школа», 1989. – 276 с.
9. Гуреев П.П. Гражданский иск в уголовном процессе / П.П. Гуреев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 95 с.
10. Кокорев Л.Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л.Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1964. – 139 с.
11. Мазалов А.Г. Гражданский иск в уголовном процессе / А.Г. Мазалов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1977. – 176 с.
12. Альперт С.А. Субъекты уголовного процесса / С.А. Альперт. – Харьков, 1997. – 60 с.
13. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву / Р.Д. Рахунов. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 279 с.
14. Советский уголовный процесс : [учебник] / Под общ. ред. М.И. Бажанова, Ю.М. Грошевого. – К. : Голов. изд-во издат. объединения «Вища школа», 1978. – 472 с.
15. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Н.В. Жогин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юрид. лит-ра, 1973. – 736 с.
16. Савицкий В. Гражданский иск в уголовном процессе / В. Савицкий // Советская юстиция. – 1971. – № 6. – С. 22–24.

Кравченко Н. С. Роль потерпевшего (его представителя) в доказывании гражданского иска в уголовном производстве

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению и решению проблемных вопросов, касающихся правового статуса и функций личности потерпевшего (его представителя) в доказывании гражданского иска в уголовном производстве.

Ключевые слова: потерпевший, гражданский истец, доказывание, гражданский иск, возмещение (компенсация) вреда, уголовное производство, уголовное процессуальное законодательство Украины.

Kravchenko N. The role of the victim (his representative) in proving a civil action in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to and addressing issues relating to the legal status and functions of the identity of the victim (his representative) in proving a civil action in criminal proceedings.

Key words: victim, civil plaintiff, proof, civil action, reimbursement (compensation) harm, criminal proceedings, criminal procedural legislation of Ukraine.